

УДК 159.07

Музиченко Л. В.

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ЮНОСТІ

Ця стаття є спробою наблизитись до більш глибокого розуміння терміна ідентичності та поєднати поняття ідентичності з проблемами періодизації юності.

Наукова та життєва практика засвідчують, що здатність до самоусвідомлення й самопізнання - винятково надбання людини, яка усвідомлює себе як суб'єкта свідомості, спілкування й дій. Особливого значення у професійній діяльності дедалі більше набуває особистісна ідентичність, що є остаточним продуктом процесу самопізнання - усвідомлене ціле, яке народжує почуття гармонії.

Актуальність дослідження

Полягає в необхідності пошуку та з'ясування умов, що визначають чутливість молоді людини до культурних цінностей і соціальних змін, готовність до самостійного вирішення проблемних соціальних ситуацій, почуття власної індивідуальності як цінності та відповідальності за неї, уміння самоорганізації та самовизначення у складних реаліях сучасного суспільства, що змінюється.

Оскільки пріоритетними стають наукові праці, в яких обґрунтовується необхідність дослідження психологічних компонентів ідентичності, **метою розвідки** є звернення до аналізу поняття «ідентичність» як завершального етапу в процесі розвитку особистості, а також розуміння ідентичності як тієї реальності, до якої завжди прагне людина задля відчуття гармонії, впевненості в собі та суспільстві, що становить об'єкт її постійного пошуку.

У найбільш розгорнутих періодизаціях життєвого циклу людини робляться спроби охарактеризувати основні фази життя в єдності біологічних, психологічних, соціальних змін особистості, що означають новоутворення того або іншого рубежу життєвого шляху. Саме тому ми звертаємось до відомих періодизацій життєвого становлення особистості, де підкреслюється єдність професіоналізації і її рефлексивного опосередкування, а також намічаються основні життєві рубежі, зокрема рубіж «юність - молодість».

Ступінь дослідженості, аналіз літератури, першоджерел

Проблеми розвитку особистості та становлення її ідентичності в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно розробляються й аналізуються в загальнотеоретичному і методологічному аспектах Б. Г. Ананьєвим [1; 2], Н. В. Антоною [3], Л. І. Божович [4; 5], І. С. Коном [8; 9], А. Н. Леонтьєвим [12], Дж. Марсія [24], С. Л. Рубінштейном [15], В. В. Століним [17], А. Г. Спіркіним [16], І. І. Чесноковою [18; 19]. Найбільш поширеною є концепція ідентичності, яка включає всі якості особистісних комбінацій, обумовлених комплексом біологічних, психологічних, соціальних і культурних факторів. Навіть у великій науковій праці було б важко проаналізувати всю літературу, присвячену вивченню

ідентичності. Всебічний логіко-системний аналіз наукових джерел [1; 2; 3] засвідчує, що в центрі уваги науковців перебувають важливі питання пошуку, розвитку, становлення особистісної ідентичності. Вікова періодизація розглядається як **система різноманітних форм, методів та підходів. Разом з тим наявні здобутки є фрагментарними, побіжними, не дають чіткого уявлення про розвиток та становлення особистісної ідентичності, що зумовлює низку суперечностей.**

Лише в галузі психології, за даними дослідника ідентичності Дж. І. Марсія [24], було проведено більш ніж 300 наукових досліджень за останні 25 років. Створено цілий науковий напрям - психологію ідентичності. Сьогодні розвинулись різні галузі психологічної ідентичності в різних контекстах. У психології це егопсихологія, психоаналіз; у соціології - соціальна антропологія, символічний інтеракціонізм; у філософії - феноменологія, дослідження аналізованого феномену проводяться і в етимології, і в політичній науці тощо.

У свою чергу К. Г. Юнг [22] використовує поняття ідентичності для того, щоб пояснити наявні взаємозв'язки між психічним і матеріальним, в існуванні яких він був упевнений. Відповідно до поглядів Д. Левінсона, основне завдання процесу змужніння - це поєднати мрії з реальністю - забезпечити собі кар'єру та налагодити інтимні стосунки.

Е. Еріксон [20] виділяв вісім вікових стадій розвитку людини, і найважливішими у формуванні ідентичності він вважав підлітковий вік і юність. На його думку, найнеобхіднішим завданням, що постає перед людиною в юності і ранній дорослості, є встановлення своєї ідентичності у близьких стосунках з іншими людьми та у професійній діяльності.

Комплексний аналіз праць зарубіжних та вітчизняних науковців засвідчує, що процес формування ідентичності, а особливо в юнацькому віці, передбачає процес одночасного відображення і спостереження, процес, що відбувається на всіх рівнях психічної діяльності, шляхом якого індивід оцінює себе з точки зору того, як інші оцінюють його в порівнянні із собою і в межах значущої для них типології. У той же час індивід оцінює їх судження про себе з точки зору того, як він сприймає себе порівняно з ними. Отже, ідентичність - це складна конфігурація структури особистості, яка поєднує оцінку інших у ставленні до себе, оцінку себе стосовно оцінки інших і власну оцінку. Ця конфігурація перебуває в постійній зміні та розвитку. Вона починається з першою зустріччю матері й дитини та продовжується доти, доки не втрачається здатність

пізнавати іншу людину. Процес ідентичності розпочинається з першим реальним досвідом, коли виявляється індивідуальний спосіб засвоєння досвіду. Синтез «єго» дитини відбувається як один з успішних варіантів групової самосвідомості.

У науковій літературі об'єктом психологічного дослідження найчастіше є перша половина людського життя (переважно дошкільний і шкільний вік). Тому психологія дорослої людини та юнака вивчена менш повно. Цю прогалину успішно заповнює мистецтво, яке у художній формі відтворює яскраві моменти психології розвитку. Найбільшою популярністю користується період юності: митці реально досліджують процеси зародження міжособистісних стосунків та самосвідомості.

Іншим важливим процесом, що потребує додаткового аналізу в контексті нашого дослідження, є формування ідентичності. Дорослі повинні структурувати і переструктурувати свою особистісну, професійну й сімейну ідентичності відповідно до того, як змінюється їхній внутрішній і зовнішній світогляд. Хоча багато граней ідентичності дорослої людини можуть сформуватись ще до початку дорослого життя, проте іншим її граням ще тільки передбачається сформуватись. Якщо в молодій людини немає переконливого відчуття, що вона займається своєю справою, або якщо в її сім'ї не все гаразд, вона відчуватиме певну прогалину у власному житті, немов щось не доведено нею до кінця. Люди, які захоплюються своєю роботою й безмежно їй віддані, значну частину своєї ідентичності черпають з кар'єри. Інші можуть віднайти свою ідентичність не стільки у професійній діяльності, скільки в сім'ї чи ще десь [3]. Становлення ідентичності - індивідуальний процес, який визначається біогенетичними факторами; властивостями та якостями особистості; впливом соціального оточення; конкретними обставинами життя. Розвиток ідентичності відбувається послідовно протягом усього життя людини, проте сензитивним періодом її формування є рання юність. Безпосередня участь старшокласників у різних видах діяльності (трудова, навчальна, комунікативна), розширення сфери самосвідомості, оволодіння психологічними знаннями, накопичення життєвого досвіду, формування ієрархічної системи ціннісних орієнтацій є сприятливими факторами становлення адекватної ідентичності, формування цілісної, гармонійної та творчої особистості.

У разі відсутності передумов та умов для розвитку спостерігається відчуття «розмитості особистого Я» [20] внаслідок розгубленості, сумнівів у можливості спрямувати своє життя в певне русло.

Переважає більшість зарубіжних та вітчизняних дослідників [9; 10; 13] фіксують той факт, що стан розмитої ідентичності зазвичай проявляє себе в той період, коли молода людина відчуває складну гаму переживань, пов'язану з виникненням потреби у фізичній близькості, остаточним професійним вибором та психосоціальним самовизначенням. Цей період характеризується конфліктом ідентичності та рольової невизначеності. Наприклад, розмитість ідентичності у сфері близькості можна визначити як стереотипні та формалізовані міжособистісні стосунки або пошук усе нових і нових партнерів, перетворення на дзеркальне відображення свого партнера. У сфері професійної діяльності розмитість ідентичності проявляє себе як неможливість сконцентруватись на навчанні або саморуйнівна захопленість односторонньою діяльністю. Нестійка та розмита ідентичність призводить до втрати ідентичності. Втрата ідентичності не є винятково віковою характеристикою, вона може відбуватися в будь-який період життя людини, бути спричиненою різними обставинами. Це поняття дещо відмінне від кризи ідентичності, яка визначається як неминучий поворотний момент, характерний для періоду підлітковості. Е. Еріксон [20; 21] ще називає втрату ідентичності патологічною кризою ідентичності, тоді як сам термін «криза ідентичності» є атрибутом життєвого шляху особистості, ознакою нормального розвитку. Втрата почуття ідентичності часто виражається як презирливе ставлення до ролей.

Юнацький вік (як правило, це період з 16-17 до 21-23 років) є найважливішим етапом формування безпосередньої професійної готовності. Відомо, що це «вік суперечностей», вік бурлих змін у самосвідомості молодої людини та професійного розвитку. У життєвому циклі нас особливо цікавить юнацька, а саме - студентська фаза як така, де спостерігається інтенсивне формування професійної рефлексії. Ця фаза виявляється залежно від повноцінності реалізації попередніх етапів і містить у собі можливість переходу в наступну фазу життя. Тут перехід повинен проживатися як рубіж зростання «Я-професійного», «Я-соціального», «Я-рефлексивного». На цій стадії дослідження (15-24 роки) індивід намагається спробувати себе в різних ролях за орієнтації на свої реальні професійні можливості. У сензитивній фазі (15-17 років) індивід робить попередній професійний вибір, що апробується ним у фантазії або реальності, в аспекті цього досвіду оцінюються власні якості. У фазі переходу (18-20 років) відбувається спроба реалізації Я-концепції в різного роду відносинах (у професійних, зокрема). У фазі власне апробації

(21-24 роки) ведеться пошук поля діяльності у професійному житті та реалізація професійних можливостей [6].

Як уже було вказано, головним завданням, що постає перед індивідом у ранній юності, на думку Е. Еріксона [20], є формування почуття ідентичності на протигагу рольовій невизначеності особистого «Я». Юнак повинен відповісти на питання «Хто Я?» і «Який мій подальший шлях?». У пошуках особистості ідентичності людина вирішує, які дії важливі для неї, і, відповідно, виробляє певні норми оцінювання своєї поведінки та поведінки інших людей. Цей процес пов'язаний також із усвідомленням особистої цінності й компетентності.

Важливим механізмом формування ідентичності є, як стверджує Е. Еріксон [19; 20], послідовні ідентифікації дитини з дорослими, які складають необхідну базу для розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. Почуття ідентичності формується в підлітка поступово; його джерелом слугують різні ідентифікації, що беруть початок у дитинстві. Підліток намагається сформувати єдину картину світосприйняття, в якій усі цінності, оцінки мають бути синтезовані. У ранній юності індивід прагне до переоцінки самого себе у стосунках із близькими людьми, із суспільством загалом - у фізичній, соціальній та емоційній площинах. Він працює на повну силу, аби виявити різні сторони своєї Я-концепції і стати, нарешті, самим собою, бо всі попередні способи самовизначення здаються йому непридатними.

Ш. Бюлер [6] висунула теорію розвитку особистості, де в основу періодизації етапів життєдіяльності був покладений принцип «інтенційності» наміру у цілепокладанні й ціледосягненні. На основі цього критерію автор виділяє 5 головних фаз життєвого циклу особистості.

Процес розвитку, дозрівання, на думку Бюлер, виявляється в особливих психічних явищах, специфічних для кожної фази життя. Для підліткового і юнацького віку характерна психічна пубертатність, пов'язана з формуванням і розвитком особливих форм рефлексії - порівняльної, визначальної, синтезувальної. Автор вважає, що психічна пубертатність виникає як результат «дозрівання» особистісної потреби в доповненні особистості підлітка (юнака), його Я, - особистістю іншої людини (Ти). Саме цим зумовлено та опосередковано розвиток особливих форм рефлексії.

Дослідники [10; 11; 19] наголошують, що самовизначення, стабілізація особистості в ранній юності пов'язані з формуванням світогляду. Підліток відкриває для себе свій внутрішній світ, у цей час він досягає рівня формально-логічного

мислення. Інтелектуальний розвиток супроводжується нагромадженням та систематизацією знань про довкілля, цікавістю до власної особистості, рефлексія є тією основою, на якій у ранній юності будується світосприйняття.

Пошук ідентичності може відбуватись по-різному. Один із способів вирішення проблеми ідентичності полягає у випробовуванні різних ролей. Деякі молоді люди після рольового експериментування і моральних пошуків починають просуватись у напрямі тієї або іншої мети. Інші зовсім можуть минути кризи ідентичності. До таких належать ті, хто беззаперечно приймає цінності своєї сім'ї і вибирає поле діяльності, передбачене батьками. Дехто з молоді на шляху довгих пошуків ідентичності зустрічається зі значними труднощами. Нерідко ідентичність здобувається лише після довгих і страждених спроб і помилок. Навіть якщо молода людина менш тривожна і все у неї складається вдало, раптова зміна способу життя, включення в нові види діяльності, спілкування з іншими людьми викликають значне напруження. Так, нова життєва ситуація вимагає адаптації до неї. Допомагають у цьому впевненість у собі, почуття компетентності, підтримка родини й ін.

З формуванням ідентичності тісно пов'язаний розвиток близькості із друзями і, у підсумку, з вірним чоловіком чи дружиною. Близькість є вирішальним фактором у встановленні любовних стосунків, що приносять задоволення. Е. Еріксон [21] вважав, що розвиток близькості - це найважливіше досягнення ранньої дорослості. Ті, хто не спроможні сформувати близькі взаємини протягом цього критичного періоду, можуть відчувати низку незручностей у соціальній адаптації і страждати від відчуття самотності, пригніченості та підозрливості.

Інший бік соціальної ситуації розвитку в цей період - оволодіння обраною професією. У юності

відбувається особистісне і професійне самовизначення, вибір життєвого шляху. А в молодості людина затверджує себе в обраній справі, формує професійну майстерність. Професійна підготовка в молодості не завершується. Терміни значно розширені у зв'язку з науково-технічним прогресом. Один з провідних російських дослідників теорії Е. Ериксона - А. В. Толстих - підкреслює, що молода людина максимально працездатна, витримує найбільші фізичні й психічні навантаження, найбільш здатна до оволодіння складними способами інтелектуальної діяльності. Найлегше здобуваються всі необхідні в обраній професії знання, уміння і навички, розвиваються спеціальні особистісні і функціональні якості (організаторські здібності, ініціативність, мужність і спритність, необхідні в низці професій, чіткість і акуратність, швидкість реакції і т. д.). Таким чином, у молодості людина набуває професійної майстерності і компетентності. Сімейні стосунки й відчуття професійної компетентності - центральні вікові новоутворення цього періоду.

Висновки

Процес формування ідентичності - це процес, що протікає на всіх рівнях психічної діяльності, а щонайбільше - на безсвідомому рівні. Ідентичність як процес ніколи не досягає своєї завершеності, побудова та зміни структур ідентичності продовжуються все життя. Хоча деяка цілісність досягається в пубертатний період і подальший розвиток ідентичності бачиться лише як перебудова наявної, що не змінює початкових функцій.

Дослідження періодизації юності переконують, що особливості ідентичності є відповідними етапами розвитку і можуть виступати як діагностика, критерій періодизації юності в цілому (перехідного етапу від юності до зрілості).

1. *Ананьев Б. Г.* Психология и проблемы человекознания: Избранные психологические труды / Академия педагогических и социальных наук; Московский психолого-социальный ин-т / А. А. Бодалев (ред.). - М., 1996. - 384 с.
2. *Ананьев Б. Г., Крылов А. А., Рыбалко Е. Ф., Головей Л. А., Кулешова Л. Н.* Возрастные аспекты онтопсихологии: Учеб. пособие / Санкт-Петербургский ун-т / А. А. Крылов (ред.), Е. Ф. Рыбалко (ред.). - СПб., 1993. - 195 с.
3. *Антонова Н. В.* Поведение учителя в конфликтной ситуации и особенности его идентичности // Симптоматика и этиология конфликтов в системе образования: Матер. межрегион. науч.-практ. конф. / Отв. ред. Г. М. Потанин. - Белгород, 1995. - С. 118-123.
4. *Божович Л. И.* Избранные психологические труды: Проблемы формирования личности / Д. И. Фельдштейн (ред.). - М.: Междунар. пед. академия, 1995. - 209 с.
5. *Божович Л. И.* Проблемы формирования личности: Избранные психологические труды / Академия педагогических и социальных наук; Московский психолого-социальный ин-т / Д. И. Фельдштейн (ред.). - М., 1995. - 352 с.
6. *Бюлер Ш.* Что такое пубертатный период // Новая Москва. - 2004. - № 2. - С. 12-25.
7. *Варбан М. Ю.* Проблема рефлексивної підтримки професійного становлення особистості на етапі переходу від юності до старості. - <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent>
8. *Кон И. С.* В поисках себя: личность и ее самосознание. - М.: Издательство политической литературы, 1984. - 335 с.
9. *Кон И. С.* Какими они себя видят? - М., 1975.
10. *Крайг Г.* Психология развития / Н. Мальгина (пер. с англ.). - 7-е изд., междунар. - СПб.: Питер, 2003. - 988 с.
11. *Кулагина И. Ю., Колоцкий В. Н.* Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека. Учеб. пособие для студентов. - М.: ТЦ «Сфера», «Юрайт-М», 2001. - 464 с.
12. *Леонтьев А. Н.* Проблемы развития психики. - М.: Изд-во МГУ, 1972. - 188 с.
13. *Леонтьев К. Н.* Pro et contra: Личность и творчество Константина Леонтьева в оценке русских мыслителей и исследователей: Антология / Д. К. Бурлака (отв. ред.) А. П. Козырев (подгот.), А. А. Корольков (подгот.). - СПб.: Изд-во

- Рус. христианского гуманит. ин-та, 1995. - Кн. 1: 1891–1917 гг. - 480 с.
14. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. - М., 1994.
  15. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. - М.: Педагогика, 1973. - 424 с.
  16. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание. - М., 1972.
  17. Столин В. В. Самосознание личности. - М., 1983.
  18. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. - М., 1977.
  19. Чеснокова И. И. Психологическое исследование самосознания // Вопросы психологии. - 1984. - № 5.
  20. Эриксон Э. Детство и общество. - СПб., 1996.
  21. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / А. В. Толстых (обш. ред. и предисл.), А. Д. Андреева (пер.). - М.: Изд. группа «Прогресс», 1996. - 344 с.
  22. Юнг К. Г. Архетип и символ. - М.: Ренессанс, 1991. - 304 с.
  23. Юнг К. Г. Психология бессознательного. - М.: Канон, 1994. - 320 с.
  24. Mursia J. Identity adolscent psychology. - N. Y., 1980.

L. Muzychenko

PERSONAL IDENTITY AND THE PERIODICITIES ISSUES

The article is devoted to the issues of the personal identification as well as the issues of periodicities. The main emphasis is given to the scientific investigation of the youth professional identification. The complex scientific investigation of both native and foreign scientific approaches to the mentioned above issues has been done. The suggestions of the periodicities improvement have been offered.